

TABIATGA DOIR TASAVVUR VA TUSHUNCHALARNI SHAKLANISHIDA BOLALAR FAOLIYATINI TASHKIL ETISH

University of science and technologies
Ijtimoiy fanlar kafedrası katta o‘qituvchisi
Hamroqulova Dilnavoz Fayzievna

101-23(XT) guruh talabasi Muhiddinova Diyora Orifjon qizi

Bugungi kunda maktabgacha ta’lim muassasasida kechayotgan pedagogik jarayonda bolalar faoliyatini tashkil etishning turli xil shakllaridan foydalanib kelinmoqda. Mashg‘ulot, ekskursiya bolalar kichik guruhlari bilan o‘tkaziladi. Yashab turgan joy, tabiatni kuzatish yoki tabiat kuchog‘ida mehnat qilishni kichik guruhlar bilan, yakka tartibda tashkil qilish samarali natija beradi. Jumladan, o‘rgatish jarayonida har xil usullardan foydalanish (ko‘rgazmali, amaliy, so‘zlashuv) maqsadga muvofiq bo‘ladi. Ko‘rgazmali usullarni kuzatish, rasmlarni ko‘zdan kechirish, modellashtirish, kinofilm, diafilm, deapozitivlarni ko‘rsatish kabi tadbirlar kiradi. Ko‘rgazmali usullar maktab yoshidagi bolada tabiat to‘g‘risidagi aniq tasavvurni shakllantirishga yordam beradi. O‘yin davomida o‘tkaziladigan elementar tajribalar va ushbu usulni modellashtirish yordamida tarbiyachi tabiatda sodir bo‘ladigan hodisalar va alohida olingan predmetlar o‘rtasidagi munosabatlar va o‘zaro aloqani o‘rnatish yo‘li orqali bolalarda vujudga kelgan tasavvurni aniqlashtirishga yordam beradi. Tabiat to‘g‘risidagi badiiy asarlarni o‘qish, tirik organizmlarni o‘zaro bir-biri bilan aloqada bo‘lishi to‘g‘risida suhbatlar tashkil qilishdan iboratdir. So‘zlashish usulidan foydalanish bolalardagi tabiatga nisbatan ijobiy his-tuyg‘uni shakllantirishga yordam beradi. Bolalarni tabiat bilan tanishtirish jarayonida ishlatiladigan turli xil usullarni jamlab, bir-biri bilan uyg‘unlashtirilgan holda olib borish kerak. Turli yoshdagi bolalarni imkoniyatlari, rivojlanish darajasi ularni oldiga qo‘yilgan tarbiyalash va bilim berish bilan bog‘liq bo‘lgan vazifalarni bajarish xarakteri orqali aniqlanadi. Bola bilishi kerak bo‘lgan tabiat ob‘ektlari va tabiat hodisalarining xilma-xilligi ham o‘z navbatida turli xil usullardan foydalanishni taqozo etadi. Masalan, ninachi va kapalakni hayot kechirish tarzi uning harakatlarini kuzatmasdan turib bilib bo‘lmaydi. Xuddi shunday uyda o‘sadigan o‘simliklarni hayot kechirish tarzi, ularni parvarish qilish, ularga suv quyish, tagini yumshatish kabi harakatlarni kuzatish orqali, qor va muz xossalari esa ular bilan turli xil tajriba va o‘yinlar o‘tkazish orqali kuzatiladi. Yovvoyi hayvonlar to‘g‘risidagi bilim badiiy adabiyotlarni o‘qish, tarbiyachi hikoyalari, yumshoq va yelimli o‘yinchoqlar, yovvoyi hayvonlarning rangli rasmlarini ko‘rsatish yordamida shakllanadi. Tarbiyachi o‘z hikoyalarida yovvoyi hayvonlar qanday qilib o‘zlari yashayotgan muhitga moslashishlari to‘g‘risida to‘xtalib o‘tishlari shart. Tabiatni, atrofdagi olamni bilishda katta e‘tibor kuzatishga qaratiladi, chunki kuzatish tabiat bilan tanishtirish tarbiyaning asosiy usuli hisoblanadi. Kuzatishdan maqsad - bu predmetlarning ichki va tashqi tuzilmalari, sifati va xossalari, o‘zgarish sabablari (o‘simlik va jonivorlar), mavsumiy o‘zgarishlarni aniqlash va o‘rganib borishdan iborat. Oldinga qo‘yilgan maqsadga erishish uchun tarbiyachi bolalarni qabul

qilish xususiyatini yanada faollashtirish maqsadida turli xil o'yinlardan foydalanadi. Masalan, bolalarga savollar beradi, ma'lum bir predmetni o'rganib chiqishni taklif qiladi, ob'ektlarni bir-biri bilan taqqoslaydi, ma'lum bir ob'ektlarning tabiat hodisalari bilan aloqasini aniqlab beradi. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda qo'llaniladigan kuzatish usuli asosiy usul hisoblanadi. Bu usuldan samarali foydalanishning ahamiyati maktabgacha yoshdagi bolalar uchun tushunarli bo'lgan bilimlar xarakteri bilan bog'liqdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarning to'plagan bilimlari asosan tabiat ob'ektlari, hodisalarni obrazli qilib qabul qilish, ya'ni tasavvur qilishdan iboratdir. Tasavvur qanchalik rangli va aniq bo'lsa, bola qiynalmasdan o'z tasavvurlaridan amaliyotda foydalanadi. Buning uchun bolalarni tez-tez tabiat quchog'iga olib chiqish, undagi hodisalarini kuzatish, ularning o'rtasidagi o'zaro aloqalarni o'rganish kerak. Tabiatni kuzatish estetik va tabiat bilan tanishtirish taassurotlarni bitmas-tuganmas manbai hisoblanadi va bolalar kayfiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tarbiyachi tomonidan kuzatishning turli xil usullari qo'llaniladi. Masalan: bog'chalarda turli xil o'simlik va jonivorlar, jonsiz tabiat ob'ektlari, turli xil ob'ektlarni aniqlash uchun kuzatishni o'rganish usulidan foydalaniladi. Bu usul o'z navbatida bolalarda tabiat to'g'risida yorqin, jonli tasavvurlarning to'planishiga sabab bo'ladi. Bolada tabiatdagi mavsumiy o'zgarishlar, o'simlik va jonivorlarning o'sishi va rivojlanishi to'g'risidagi taassurotlarning shakllanishiga yordam beruvchi kuzatishlardan ham foydalaniladi. Kuzatishlar yakka tartibda yoki 4-6 kishidan iborat bo'lgan kichik guruhlar bilan, ba'zida butun guruh bilan o'tkaziladi. Kuzatishga bunday yondashish tarbiyachi o'z oldiga qo'ygan maqsadga bog'liqdir. Mashg'ulotlarda jonivor va o'simliklar, kattalarning qilayotgan mehnatlarini kuzatish mumkin. Bu vaqtda bolalar bilan ishlash kichik guruhlar yoki frontal tarzda tashkil qilinadi. Ekskursiyalar kichik guruhlar yoki yakka tartibda tashkil qilinadi. Kuzatishlarning har bir turi tarbiyachi tomonidan o'ziga xos tarzda boshqarilib turiladi. Turli xildagi kuzatishlarni olib borish uchun quyidagi talablarni bajarish kerak: Kuzatishning maqsad va vazifasi aniq bo'lishi kerak. Har bir holat uchun belgilangan vazifani bilish, o'rganish xarakteriga ega bo'lishi, bolani o'ylashga, eslashga, oldiga qo'yilgan savolga javob izlashga undashi lozim.

Har bir kuzatish turi uchun tarbiyachi tomonidan unchalik katta bo'lmagan bilim darajasi tanlab olinadi. Tabiat ob'ektlari to'g'risidagi tasavvurlar tabiat ob'ektlari bilan tez-tez uchrashib turish natijasida bola ongida asta-sekinlik bilan shakllanadi. Har bir alohida olingan kuzatish bolani yangi bilim olishga, bor tasavvurlarni esa yanada chuqurlashtirishga va kengaytirishga imkoniyat yaratadi. Kuzatishni tashkil qilishda o'zaro aloqalarni ta'minlaydigan tartiblashtirishdan foydalanishni ko'zda tutish lozim. Natijada, bolalarda ularni o'rab turgan tabiat to'g'risida chuqur va to'liq tasavvur shakllanadi. Kuzatish bolalarning ongi va so'zlashish faolligini oshirishga yordam berishi kerak. Aqliy faollikni oshirish xilma-xil yo'llar yordamida amalga oshiriladi. Masalan bolalar oldiga aniq va yechimi qulay masala qo'yish, kuzatish bo'yicha bola to'plagan tajribasidan foydalanish, kuzatish natijalarini gapirib berish, bir ob'ektni boshqa bir ob'ekt bilan taqqoslash, turli xil darajadagi murakkab savollarni o'rta tashlash va h.k. Ko'pgina munozarali, muammoli va tabiat bilan tanishtirish mazmunga ega

bo‘lgan savollar bilan bolaning ongi, tafakkurini qo‘zg‘atish kerak. Kuzatishlar bolalarni tabiatga bo‘lgan qiziqishini yanada kuchaytarishi, tabiatda kechadigan o‘zaro bog‘liqlik to‘g‘risida yanada ko‘proq ma‘lumotga ega bo‘lishga undaydi. Kuzatish jarayonida to‘plangan bilim doimo mustahkamlanib, to‘ldirilib, yanada chuqurlashtirilib borishi va boshqa usul, ish shakllari yordamida tartiblashtirilishi, umumlashtirilishi kerak. Bunday shakllarga tarbiyachining hikoyalari, tabiat to‘g‘risida badiiy kitoblarni o‘qish, rasm chizish, har xil shakllarni yasash, tabiat kalendarini olib borish, ko‘rgan va ko‘zatganlari to‘g‘risida davra suhbatlar o‘tkazish kiradi. Har biri alohida olib borilgan kuzatishlar natijasida bolalarda tabiatning u yoki bu ob‘ekt to‘g‘risida tasavvurlarining shakllanishi, tabiatga nisbatan ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish hissini paydo qiladi. Shuningdek, o‘z navbatida bolalarda olib borilayotgan kuzatishga nisbatan qiziqish mavjud bo‘lishi kerak. Ushbu qiziqishni uyg‘ota bilish yo‘llari xilma-xildir. Masalan, akvariumdagi baliqlarning harakatini kuzatishdan oldin, tarbiyachi bolalarga akvariumni yuvish, uni baliq solishga tayyorlash ishida qatnashish, jonli quyovni ko‘rsatishdan avval quyovga beriladigan sabzavotlarni tozalash, to‘g‘rashni taklif qiladi. Bundan tashqari gapirib bermoqchi bo‘lgan hayvon tirigini ko‘rsatish, uning to‘g‘risida topishmoq, maqollar aytib berish orqali bolalardagi qiziqish kuchaytiriladi. Kuzatish olib borish jarayonida tarbiyachi tomonidan bolalar dunyoqarashini kengaytirib borish, bolalarni bilish, o‘rganish asosan uch bosqichdan iboratdir. Tarbiyachi bolalarga turli xil savollar beradi, topishmoqlar aytadi, oldilarida turgan predmetni yaxshiroq kuzatishni taklif qiladi, ularni bir-biri bilan taqqoslashga undaydi. O‘simlik va hayvonot dunyosining tashqi xususiyatlari, bir organizm ikkinchi organizm hisobiga yashashini ochib beruvchi, mehnat bilan bog‘liq harakatlar, o‘yinlar, she‘rlar, badiiy asarlardan parchalar o‘qishdan keng foydalanadi. Bu harakatlar o‘z navbatida bolalarda kuzatilayotgan ob‘ektga nisbatan qiziqish uyg‘otadi. Kuzatish jarayonida hayvonlar harakatini kuzatish orqali bolalar sharoitga yarasha hayvonlarning xulqlari ham o‘zgarib borishi bilan tanishadilar.

Adabiyotlar

1. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari”. T.: 2018
2. Ilk qadam” o‘quv dasturi. T.: 2018.
3. L.Mirjalolova va boshq. “Mashg‘ulotlarni o‘tkazish texnologiyalari” moduli bo‘yicha o‘quv – uslubiy majmua. T.: 2017